

Ігар Бабкоў

АДАМ КЛАКОЦКІ
І ЯГОНЫЯ ЦЕНІ

ЛОГВІНАЎ

Перад намі ў класічны раман посткласічнай беларускай літаратуры, у якім тутэйшая рэчаіснасць разглядаецца праз магічны крышталёвы сноп і мрояў. У трэцюю, разгорнутую і пашыраную версію рамана дададзеныя дзве новыя гісторыі («Восень у Гародні» і «Дзюры»), а таксама «Заўвагі выдаўца», якія пры ўважлівым разглядзе аказваюцца нататкамі невядомага чытача, знойдзенымі аўтарам у Архіве Клакоцкага ў 2023 годзе.

ISBN 978-609-792-034-9

© Ігар Бабкоў, 2025

© Кацярына Пікірэня, мастацкае афармленне, 2025

© Lohvinau Publishing House, 2025

Раман у дванаццаці гісторыях з жыцця адважнага асветніка ды энцыклапедыста Яна Адама Марыі Клацкага і ягоных ценяў, з дадаткам зацемаў аўтара, двух эпіграфаў з лістоў сусветна вядомых творцаў ды пасляслоўем Францішка N., у якім той упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве скарыстоўвае посткаланіяльны панятак *галюцынагеннай прысутнасці Сябе як Інішага*, а таксама пераказам двух ненапісаных раманаў, якія — з глыбокай метафізічнай перспектывы — бачацца як адзін ненапісаны раман пад рознымі назвамі.

У гэтую кнігу можна ўвайсці чатырма рознымі дзвярыма. Выйсця з яе няма аніякага.

Вы ўваходзіце ў раман, калі ўпэўненыя, што ўсё ў свеце мусіць мець свой сэнс і сваё месца.

Вы ўваходзіце ў кнігу гісторый, калі перакананыя, што не варта склейваць у адно чарапкі ад розных вазонаў.

Вы ўваходзіце ў філасофскі трактат, калі вы ні ў чым не перакананыя і не ўпэўненыя.

Вы ўваходзіце ў практычны дапаможнік па кітайскай народнай гульні ў *інь* і *ян*, калі адчуваеце, што няма каму быць у чымсці перакананым альбо ўпэўненым.

Пасля таго як сон на працягу доўтага часу пра-
гульвае мой дух сярод буксаў, садоў ды чароўных
палацаў, дзе я атрымліваю ўсе казачныя прыем-
насці, я незаўважна перамешваю мае дзённыя
і начныя мроі...

Рэнэ Дэкарт,
з ліста да Жана Луі Бальзака

Мы надта лёгка паверылі,
што прыгажосць не ратуе,
Вядзе легкадумных ад сну да сну, —
ажно да смерці.

Збігнеў Герберт,
з ліста да Рышарда Крыніцкага

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ЖЫЦЦЯПІСУ Адама Клакоцкага

Ян Адам Марыя Клакоцкі нарадзіўся шостага верасня 1793 года ў фальварку Сапуны непадалёку ад Навагрудка ў сям’і дробнага шляхціца. Год ягонага нараджэння супаў з годам другога падзелу Рэчы Паспалітай, ён сам заўсёды памятаў пра гэта, неаднаразова падкрэсліваў, а пад канец жыцця нават надаваў гэтаму сімвалічнае значэнне.

Ягонае жыццё дастаткова вывучанае даследнікамі, каб спадзявацца ў гэтым сціплым нарысе прапанаваць нешта новае. Зрэшты, гэта не ёсць нашай мэтай. Усё, што можна было знайсці ў архівах, ужо знойдзена, апошнія публікацыі Язэпа Янушкевіча, якія тычацца «беларускага перыяду» гэтага вядомага літаратара і навукоўцы, толькі падкрэсліваюць агульнае правіла. З усяе багатае спадчыны Яна Адама Марыі, якой «маглі б пазайздросціць энцыклапедысты» (вызначэнне Сыракомлі), мы хацелі б выбраць толькі адну лінію, адну тэму, а менавіта — Адам Клакоцкі як збіральнік, сістэматызатар і даследнік сноў. Перад тым як цалкам заглыбіцца ў гэтую праблему, у святле якой, мы перакананыя, толькі і можна па-сапраўднаму зразумець дыяцаніць цэльнасць ягонага жыцця, мы ўсё ж такі спынімся на некаторых момантах ягонай біяграфіі.

Як мы ўжо казалі, Ян Адам Марыя нарадзіўся ў фальварку Сапуны ў тыповай для таго часу сям’і дробнага шляхціца. Ягоная маці атрымала выдатную адукацыю: ад яе Адам навучыўся даволі добра гаварыць па-французску, а таксама займеў цікавасць да ўсяго чароўнага, таямнічага, ірацыянальнага. Гэтая цікавасць яшчэ больш узмацнілася пасля даўгіх зімовых вечароў, падчас якіх распавядаліся страшныя гісторыі пра русалак, чараўнікоў, пра розныя незвычайныя здарэнні.

З перыяду вучобы ў навагрудскай гімназіі мы маем крыху больш звестак. Адам меў добрыя адзнакі ў лаціне, крыху горшыя ў астатніх прадметах. Ён быў досыць флегматычны, задумлівы ды ўхіляўся ад звычайных падлеткавых гульняў і забаў. Ад гэтага перыяду да нас

дайшоў ягоны верш па-польску, у якім Ян Адам Марыя параўноўвае радзіму з прыгожым сном, які сніцца герою. Напрыканцы, у звароце да чытача, выказваецца пажаданне, каб сон доўжыўся вечна, бо мы не ведаем, дзе і ў якіх краяхах нам давядзецца прачнуцца.

Пасля гімназіі Адам Клакоцкі паступае ў Віленскі ўніверсітэт. У гэты час ён сустракае сваё першае каханне, рамантычны сантымент да якога пранясе праз усё жыццё. Ва ўніверсітэцкія гады Ян Адам Марыя заводзіць безліч знаёмстваў, удзельнічае ва ўсіх магчымых сябрынах, як легальных, так і нелегальных, — часам супрацьлеглай скіраванасці. У гэтыя часы ён пачынае цікавіцца ідэяй усеагульнай энцыклапедыі — ідэяй, якой разам з глыбокай цікавасцю да сноў было наканавана адыграць такую істотную ролю ў ягоным жыцці. Ён наведвае лекцыі па гісторыі, праве, літаратуры, але канчаткова спыняе свой выбар на філасофіі як навуцы, якая здольная сінтэзаваць усе магчымыя веды ў адзін вялікі энцыклапедычны сінтэз. Пэўны час ён знаходзіцца пад следствам за сувязь з гуртком філаматаў, але нічога канкрэтнага яму так і не змаглі прад’явіць. Разам з усімі Ян Адам Марыя захапляўся Напалеонам і нават распавядаў пра сон, у якім ён быў адным з ягоных слаўных маршалаў.

Пасля сканчэння Віленскага ўніверсітэта Адам Клакоцкі важыўся абараніць дысертцыю «Сон як аргумент у палеміцы з картэзіянствам», у якой спрабаваў далучыцца да запозненай на стагоддзе тэмы палемікі з Дэкартам. Агульны пафас дысертцыі цалкам супадаў з настроймі тагачаснай віленскай прафесуры, але

яна так і не была залічаная. Хутчэй за ўсё, сама аргументацыя падалася занадта радыкальнай. Ян Адам Марыя цвердзіў, што менавіта сон ёсць тым неабходным і дастатковым аргументам, які цалкам руйнуе славетную тэзу *cogito ergo sum*, а таксама апазіцыю *рэчы працяглай і рэчы ўяўнай*. Калі мы спім, пісаў ён, мы відавочна ёсць, прысутныя ў гэтым свеце, але аніякага *cogito*, аніякага ўсведамлення не назіраецца. З іншага боку, калі браць пад увагу сны і лічыць іх пэўнай зменнай формай такога ўсведамлення, усё адно немагчыма выснаваць з гэтага факту аніякага праўдзівлага цверджання аб існаванні «я». Таксама, паколькі рэальнае «я» знікае разам са сном, мы мусім прыняць магчымасць існавання ў чалавечай асобе некалькіх «я», адно (альбо адны) з якіх мела б існаванне рэальнае, а другое — соннае. Аніякіх крытэраў, якое з гэтых «я» памеркаваць праўдзівым, знайсці немагчыма.

Адразу пасля сканчэння ўніверсітэта ўсялякія звесці аб ім губляюцца, гэта той самы загадкавы перыяд, які інтрыгуе шматлікіх даследчыкаў. Адзінае, што мы ведаем пэўна, гэта тое, што Ян Адам Марыя быў заангажаваны ў падрыхтоўку паўстання, але ў якой дакладна якасці — невядома. Тое, што засталася ад гэтага перыяду, — ліставанне з Адамам Чарноцкім і Аляксандрам Рыпінскім. Я думаю, менавіта ад іх пайшла глыбокая цікавасць, нават замілаванне народнай культурай, якое затым будзе рэалізаванае ў другім томе «Усеагульнай энцыклапедыі сноў».

Па некаторых звестках, у гэты час Ян Адам Марыя вывучаў гіпноз у Берліне. Прынамсі лісты да Адама Чарноцкага маюць відавочны «берлінскі» каларыт. Падчас

паўстання Адам Клакоцкі зноў на радзіме. Ёсць тры розныя версіі ягонага ўдзелу: паводле адной ён быў ша-раговым інсургентам у адным з аддзелаў пад Вільняй, паводле другой — кіраваў аддзелам пад Навагрудкам, а паводле трэцяй увогуле не браў удзелу ў вайсковых дзеяннях, а даваў істотную інфармацыю пра перамяшчэнне расейскіх войскаў, служачы на пошце ў Менску. Ягоная цікавасць да сноў, гіпнозу і мрояў набывае практычную скіраванасць: ва ўспамінах паўстанцаў апісваецца гісторыя, як ён загіпнатызаваў цэлы швадрон казаў (разам з коньмі), якія заснулі і прапусцілі рэшткі інсургентаў у кірунку аўстрыйскае мяжы (праўда, паводле расейскіх рапартаў, заснулі менавіта інсургенты і ўсе да аднаго былі адпраўлены ў кірунку іншай мяжы — расейска-японскай).

Далейшы лёс Яна Адама Марыі складваўся даволі традыцыйна. Пасля здушэння паўстання мы знаходзім яго ў парыжскай эміграцыі. Ён заняў у Парыжы відавочную антымагнацкую пазіцыю, што дазволіла некаторым абвінаваціць яго ў хлапаманстве. У Парыжы ён быў блізкі да кола ліцвінаў, сябраваў з Міцкевічам, адзін час нават уваходзіў у гурток Тавянскага. Шапэн прысвяціў яму адзін са сваіх паланэзаў. Але, безумоўна, менавіта парыжская эміграцыя паспрыяла рэалізацыі самай істотнай ідэі ягонага жыцця. У Парыжы ён падрыхтаваў і выдаў тры тамы са сваёй «Усеагульнай энцыклапедыі сноў».

Энцыклапедыя пісалася па-французску, на мове тагачаснай адукаванай Еўропы, і сам гэты факт паказвае ўсю амбітнасць аўтаравай задумы. Тэхнічныя праблемы занялі каля трох год, і ў 1836 годзе выйшаў першы том

энцыклапедыі (паводле агульнай нумарацыі — сёмы), які меў назву «Сны адроджанай Польшчы» і адбіваў усеагульную цікавасць да польскага пытання ў Еўропе.

Кола рэспандэнтаў было надзвычай шырокім. Тэма — надзвычай актуальнай. Таму няма нічога дзіўнага, што адроджаная Польшча сапраўды выклікала такую колькасць сноў — іх сніла як найменей палова прагрэсіўнай Еўропы. Але тут Адама Клакоцкага сцерагла першая праблема, вырашыць якую было зусім няпроста. Праблема класіфікацыі сноў. Усялякая энцыклапедыя мусіць мець пэўныя крытэры класіфікацыі. Прынцып алфавітнай арганізацыі Адам Клакоцкі адкінуў амаль адразу, класіфікацыя паводле «аўтараў» была немагчымай, бо значная частка настойвала на ананімнасці, а іншага крытэру энцыклапедыі не мела. У прадмове да гэтага тома, гаворачы пра ідэю энцыклапедыі, Ян Адам Марыя прыходзіць да сумнай высновы аб «няўцямным, ірацыянальным парадку (маецца на ўвазе парадак алфавіта. — аўт.), на якім грунтуецца нашая цывілізацыя і які мы не можам ні рацыянальна пацвердзіць, ні абвергнуць».

Урэшце Ян Адам Марыя падзяліў першы том на дзве часткі: ананімныя сны і сны рэспандэнтаў, якія пагадзіліся пакінуць свае прозвішчы. Кожная частка, у сваю чаргу, дзялілася на сны жаўнераў, сны жанчын і дзяцей і «астатнія». Усе сны былі пададзеныя ў храналагічным парадку (?), што, паводле Яна Адама Марыі, мусіць адбіць глыбокія сувязі між актуальнай гісторыяй і «гісторыяй, адлюстраванай у снах».

Гэты том шырока аналізаваўся і апісваўся даследнікамі (хаця і не перавыдаваўся), таму мы спынімся толькі

на адным моманце: ананімныя сны выглядаюць значна больш разняволенымі, натуральнымі (калі не сказаць праўдзівымі), чым сны, што маюць дакладнага рэспандэнта. «Аўтарызаваныя» сны інтэрпрэтуюцца наўдзіў адназначна, іх сімвалізм занадта празрысты і мае часам відавочныя літаратурныя карані. У ананімных снах хаця часам і прысутнічае аўтарская інтэрпрэтацыя, але яна выглядае толькі адной з магчымых версій.

Так, у ананімным сне нумар 441 дзікія коні хаатычна нясуцца па полі, топчучы ўсё на сваім шляху, і рэспандэнт адчувае сябе адным з гэтых коней. Інтэрпрэтацыя рэспандэнта досыць штучная — ён лічыць, што сон адбівае шлях да свабоды, шлях, на якім ніхто не ў змозе спыніць Адроджаную Польшчу.

Насуперак гэтаму, Ян Адам Марыя ў сваіх каментарах вытлумачвае гэты сон як бег Гісторыі, няўмольнай і бязлітаснай, і прыходзіць да высновы, што «прымаючы гісторыю як такую, мы мусім быць гатовыя развітацца з усім самым мілым і дарагім, — і нават сны нашыя пры гэтым не ёсць надзейным прытулкам».

Яшчэ адно цікавае назіранне: у той час, як жанчыны і дзеці пераважна снілі жаўнераў ды вайсковыя эпізоды і баталіі, самі жаўнеры (і мужчыны ўвогуле) апрашалі свой патрыятызм у жаночую вопратку...

З пасляслоўя да гэтага тома вынікае пэўная расчараванасць Адама Клакоцкага сабраным матэрыялам. Ён выбачаецца перад чытачамі за некаторую павярхоўнасць ды банальнасць прыснёнага і фармулюе некаторыя тэарэтычныя і метадалагічныя тэзы, што да сну як такога. Ян Адам Марыя цвердзіць, што сны, як жыццё, маюць шматслойную структуру, і толькі «глыбінныя

сны» дазваляюць нам апускацца ў прадонні ды атрымоўваць адтуль праўдзівыя пасланні. «Мы жывём на паверхні свайго жыцця і снім на паверхні сваіх сноў», — гэтым бязлітасным прысудам сканчаецца кніга.

Першы том энцыклапедыі выклікаў грандыёзны скандал. Мы не будзем апісваць усе магчымыя ды немагчымыя прэтэнзіі ды абвінавачванні, якія былі высунутыя. Усё гэта добра вядома і не спыніла апантанай дзейнасці нашага героя. Праз пяць год выходзіць другі том (паводле агульнай нумарацыі — дзясяты), які атрымаў назву «Сны простага людзю». У ім Ян Адам Марыя спрасціў класіфікацыю — матэрыял арганізаваны паводле тэрытарыяльнай лакалізацыі — і ўзяў за аснову інтэрпрэтацыі навуковы апарат тагачаснай этнаграфіі. Сама праца адбывалася падчас «беларускага» перыяду жыцця Яна Адама Марыі. Том атрымаўся двухмоўны: сны запісаныя беларускай лацінкай з французскімі перакладамі, каментары збольшага па-французску, але трапляюцца і беларускія інтэрвенцыі.

Агульная ідэя тома, выказаная ў прадмове, — тое, што народная традыцыя захавала глыбокія пасланні з мінуўшчыны, і гэтыя пасланні зашыфраваныя як у фальклоры (які Адам Клакоцкі разглядае як калектыўны сон), так і ў глыбінных структурах індывідуальных сноў.

Нягледзячы на каласальную сетку рэспандэнтаў і прыхільнікаў, якую меў на той час Адам Клакоцкі, прасект скончыўся паразай. Матэрыял сабраны неверагодна багаты (беларускія мовазнаўцы даўна ўжо ацанілі ягоныя вартасці), але прарыву ў глыбінныя структуры не адбылося. Сны маюць пераважна побытовы, прыватны (эратычны) і сацыяльны характар, а спробы Яна Адама Марыі вывесці з іх «пасланні» (мы б сён-

ня казалі — знайсці архетыпы) выглядаюць штучнымі ды непераканаўчымі. Так, інтэрпрэтацыя вядомага выпадку, калі цэлая вёска тыдзень сніла пярэстую карову, якая прапала колькі часу таму і лёс якой быў тэмай усеагульнага зацікаўлення, выяўляе ўсю штучнасць сітуацыі. Ян Адам Марыя спрабуе звязаць гэтыя сны з культам каровы ў індыйскай цывілізацыі, але, падобна, сам верыць у сваё вытлумачэнне хіба што напалову.

Пра трэці том мы ведаем толькі назву — «Літаратурныя сны», што трэба разумець як «сны, запісаныя ды захаваныя ў літаратурных творах». Па некаторых звестках том паспеў выйсці і захаваўся ў некаторых бібліятэках (у прыватнасці Хорхе Луіс Борхес прыгадвае, што ён гартаў «нешта такое» ў Цурыху). З гэтага тома для нас былі б цікавыя аўтарскія заўвагі і тлумачэнні, бо якраз пасля выхаду гэтага тома Адам Клакоцкі спыняе праект Энцыклапедыі, атрымоўвае дараванне ад царскіх уладаў і вяртаецца на Беларусь, дзе пачынае праект не менш цікавы і захапляльны — засноўвае Беларускі Архіў Сноў.

Але гэта ўжо цалкам іншы сюжэт, і мы не будзем падрабязна разглядаць яго тут. Скажам толькі, што ўдзельнікамі ды рэспандэнтамі Яна Адама Марыі сталіся практычна ўсе беларускія культурныя героі дзевятнацатага — пачатку дваццатага стагоддзя. Хаця не ўсё захавалася, не ўсе матэрыялы апрацаваныя ды ўведзеныя ў навуковы ўжытак — мы чэрпаем і яшчэ шмат часу будзем чэрпаць з гэтага Архіва.

Архіў тлумачыць усё, акрамя самой апантанасці, з якой Адам Клакоцкі прысвяціў сваё жыццё снам. Сны можна вытлумачыць, але ўласна гэтая апантанасць і застаецца загадкай.

Мы, грунтуючыся на адным з прыватных лістоў, хацелі б прапанаваць сваю версію. Рэч у тым, што Ян Адам Марыя ніколі не сніў уласных сноў. Мы лічым, што менавіта гэта турбавала яго ўсё жыццё і было той крыніцай апантанае дзейнасці, у якой ён відавочна здзіўляў сваю эпоху. Пад канец жыцця, ужо ў глыбокай старасці, ён нават перастаў верыць, што жыве наяве, ды лічыў, што ўласна ягонае жыццё і ёсць тым глыбокім, даўгім, абсурдным сном, ад якога ён неўзабаве мусіў прачнуцца. Ян Адам Марыя чакаў гэтага моманту з радаснай нецярплівасцю, як дзіцё.

У ператвораным у гатэль класіцысцкім палацы пад Варшавай, на псеўданавуковай канферэнцыі па віленскім барока, у другой палове дня, калі бутэлька з кашэрнай вугорскай слівовіцай ужо напалову пустая, а свядомасць, наадварот, поўніцца дасканала стылізаванымі вобразамі ды знакамі чужых культур, натуральна паўстае тэма Менска, згвалтаванага горада, які, паводле лёсу, няпоўны, але запоўнены — і таму сутнасна пусты. У кожным пункце ягонай прасторы маніфестуе сябе абсечаны сэнс, фрагменты самотаў.

Пра Менск можна гаварыць толькі ў Вялікі Поўдзень і выключна шэптам гаючай nepřысутнасці, шэптам, які, абрываючыся ў крык, потым натуральна пераходзіць у спеў даўна памерлай літоўскай бабулькі, форма душы якой так падабалася Міцкевічу, бо Менск — ан-

талагічны скразняк, пройма, пустата, якая прымушае цябе здрыгануцца, і з гэтага трымцення, якое не праходзіць усё жыццё, паўстае недавер да канчатковых, запоўненых рэчаў, тоесных сабе назаўсёды.

Гэты горад мне ўпершыню прысніўся ў сямнаццаць год, у адзін шэры, восеньскі дажджысты дзень, і таму ў маім Менску заўсёды ідзе дождж, хаця гэта быў магічны горад, стары Менск нездарма паставіў свой млын на гэтым месцы, ён мяняўся разам з намі, і мы знаходзілі сябе напачатку ў Мінске, потым у Мінску, і далей у Менску, а яшчэ быў Minsk... Вядома, побач свяціла цьмянымі паганскімі агнямі Вільня, горад-некропаль, ідэальная запоўненасць, могілкі гісторыі, на якіх так хораша супадаць са сваім часам, маршрут у паўтысячагоддзі, ад Вострай Браны да Гедыміна, які адольваўся за паўгадзіны, лёгкая эйфарыя, да якой немагчыма звыкнуцца. Побач была Варшава, якую немагчыма любіць, праз якую заўсёды кудысьці праязджаеш. Лондан, з ягонай утульнай самотнасцю. Любліна — горад паверхня, венскае барока, насычанае венецыянскай бязлітаснасцю. Будапешт, які мог бы стацца сярэднееўрапейскім Парыжам, калі б вугорская мова не была такая складаная. І Парыж, вядома Парыж...

Пасля Парыжа можна нікуды не спяшацца: крыху кальвадосу ў гасцявым пакоі на вуліцы Жан Гужон і дасканаласць разуменне, што акрамя Менска адзінае месца ў свеце, дзе ты дома, — пустата гатальных пакояў, у якіх заўсёды побач з табой гэты маўклівы, згвалчаны ўсімі ўладамі горад, што ўжо даўно нічога нікому не прапаноўвае на продаж, толькі руіны, што застаюцца пасля кожнай улады...

Горад, які затаіўся.

У Менску я ўпершыню сустрэўся з Валянцінам А., і далей мы, як сляпыя звяры, перыядычна сутыкаліся ў шэрым лабірынце свету. Валянцін А. любіў Мінск за ягоную далікатную адсутнасць як падзеі быцця, я любіў Менск за ягоныя метафізічныя прадонні. Такім чынам, мы існавалі ў розных гарадах, але ў адным лабірынце.

Менск — гэта адхіленне ў непаўнату, непаўната як прытулак, — сказаў я.

Мінск — гэта паверхня, якая нас трымае і не замянае нам не быць намі самімі, — сказаў Валянцін А.

Мінск — гэта прыгожа асветлены тунэль у Нішто, — сказаў я.

Менск — гэта архаіка логацэнтрычнага сну пра магуту, — сказаў Валянцін А.

Mińsk — гэта пяшчотнае шаленства чужой памяці, — сказала мова.

Мы ў палоне гэтага горада, — сказаў Багдан, — мы, праўду кажучы, чыстыя прывіды.

Мяне гэта цалкам задавальняе, — адказаў Францішак і пачаў разліваць рэшту каньяку.

Пад раніцу ў гэтым жа нумары пад Варшавай нарадзілася ідэя шыкоўнага падарунка для спадара Х.: дваццаць пяць кактусаў у камплекце з кранікамі для тэкілы. Як вядома, тэкіла паўстае з кактусаў, і глыбокая экзістэнцыйная сувязь гэтых дзвюх рэчаў не падлягае сумневу, але ў справу ўблытваюцца разнастайныя пасярэднікі: мексіканскі ўрад, які прыватызаваў вытворчасць тэкілы, пакупнікі і перакупшчыкі etc і etc.

Памятаючы пра першы (і галоўны) завет Бадхі-дхармы — перадачу праўды без дапамогі словаў, — мы вырашыліся на адпаведны крок: арганізаваць перадачу тэкілы спадару Х. без дапамогі мексіканскага ўраду.

Кранікі мусяць напасткі ўстаўляцца ў кактусы, і далей нам застаецца толькі чакаць і верыць. Пры гэтым рэцыпіент мусіць быць інтэлектуальна і духоўна падрыхтаваны. Але нават і тады ніхто не можа даць аніякіх гарантыяў.

Зрэшты, як казаў другі спадар Х., галоўнае — верыць. У Бога. Радзіму. Кактусы. У кранікі. У пустату. У тэкілу.

МЕНСКАЯ ОПЕРА

Яна сказала, што, апрача Кафкі, ніхто не піша сёння такіх жудасных гісторый.

Я асцярожна падзякаваў. Потым была кавярня, мы сядзелі небяспечна блізка, п'яны і смешны Лангабарт вёў нас нешта пра неабарока. Сусветны архітэктурны сінтэз, кельтаў, новы еўрапейскі парадак. Я ўзяў ейную руку, асцярожна дакрануўся губамі. Яна засмялася. П'яны Лангабарт пераконваў афіцыянта: плебейскі функцыяналізм нараджае плебейскі ампір, плебейскі

ампір — гэта руіны жыцця... Дзеля пацвярджэння ён пачаў размалёўваць рахунак карункавымі абрысамі. Афіцыянт цяпліва чакаў.

«Бедны Лангабард, ён позна нарадзіўся», — сказала яна і паглядзела на мяне. Я баяўся паверыць.

Потым, у маёй маленькай кватэрцы, мы стаялі каля акна і я бачыў, як праз лёгкую тканку сукенкі ўладна праступаюць смочкі яе грудзей.

Яна прачыналася сярод ночы ад свайго крыку і што-раз пыталася, як я прыдумаў гэтую краіну. Я спрабаваў жартаваць, казаў пра Томаса Мора і пра лекара Гільятэна, пра тое, што вокны маёй кватэры глядзяць на Усход, а там сёння цудоўны сюжэт для нацюрмарту. Яна павольна супакойвалася, тулілася да мяне, і мы заціхалі ў працяглых пацалунках. Да наступнае ночы.

Удзень мы бадзяліся па менскіх вулках, увечары сядзелі ў кавярні альбо ў майстэрні ў Тодара. Ночы былі нашыя.

Кожная ноч была святам, заўсёды нечаканым, мы знаходзілі ўсё новыя магчымасці асалоды.

— Чалавек — вандроўнік і госць, — казалася яна, — нам было наканавана сустрэцца, цалкам выпадкова, каб ствараць гэтыя дні ў харастве і няпэўнасці... Нельга думаць пра вечнасць. Мы абавязкова разыдземся — кожны сваёй сцежкай.

Усё гэта так, толькі яе губы казалі іншае, яе рукі, яе вочы казалі іншае... калі яна прачыналася і тулілася да мяне і пыталася, як я прыдумаў гэтую краіну.

— Я чытаю тваю кнігу, — казала яна, — і адчуваю, што з усімі гэтымі людзьмі адбываецца нешта жудаснае, пра гэта ты не пішаш, але само адчуванне нараджаецца менавіта з таго, што ты пішаш пра іншае. Твае героі жывуць, як быццам таго, жудаснага, не існуе, але ад гэтага жудзь толькі ўзмацняецца, працінае кожную іх рысу, кожны рух і кожнае слова...

— Разумееш, — ліхаманкава шаптала яна, — яны толькі выглядаюць рабамі, жывёламі, у якіх знішчана ўсё чалавечае, насампраўдзе гэта немагчыма, у чалавеку чалавечае знішчыць немагчыма... можна размаляваць паверхню, можна разыграць п'есу, можна сфальшаваць, але не знішчыць... ты апісваеш гэтую вонкавасць, гэты абсурдны сцэнар, але далей не ідзеш, пакідаеш сцэжкі, але сам не ідзеш... і ад гэтага такі жах... з гэтай сцэжкі, адтуль точыцца сусветнае зло...

Яна казала ўсё хутчэй ды тулілася да мяне. Ейныя вочы глядзелі з непадробным болем, яна чакала адказу. Я паспрабаваў быць сур'ёзным:

— Ты гаворыш так, як быццам у свеце не засталося аніякіх межаў. Мы жывём у Менску, а мае героі жывуць толькі ў маім уяўленні ды ў гэтым невялічкім томіку. Гэта ўсё гульня, толькі гульня.

— Усё гэта так, — казала яна, — але так было, пакуль гэты свет быў тваёй уласнасцю, тваім уяўленнем, цяпер жа ён адасобіўся, ён стаў незалежным... цяпер ён мае ўладу над намі ўсімі...

Спрацацца было не варта. Зранку я адвёз яе да знаёмага лекара. Лекар, чалавек сталага веку, адразу параіў невялічкі прыватны пансіянат каля Слуцка, з добрай абслугой ды кваліфікаванай дапамогай. Праз тыдзень яна пераехала.

У апошнюю ноч яна распавяла ўсё.

Пасля прачытання кнігі, сказала яна, яе пераследала адное і тое ж трызненне: агромністы шэры будынак, нешта сярэдняе паміж антычным амфітэатрам і вайсковым умацаваннем. Людзі ўсярэдзіне, у мяшках-балахонах, шчыльна завязаных на горле, так што нават застаюцца толькі галовы. Людзі варушаць рукамі і нагамі, гэта бачна, але балахоны прыхоўваюць рухі і ў выніку ўсё гэта выглядае як шэрыя хвалі на тле шэрага акіяна. Зазвычай усё патанае ў цёмнай невыразнасці, але часам праступаюць твары: вочы, поўныя пакуты, шчыльна сцягтыя вусны. Канцоўка гэтага трызнення заўсёды адна: пагойдванне ўсё ўзмацняецца і ў пэўны момант людзі спрабуюць закрычаць, але... толькі невыразнае сіпенне. І тады пачынае крычаць яна...

Яна спадзявалася, што пасля нашай сустрэчы ўсё зменіцца, але наадварот, трызненне рабілася больш выразнае, твары ўсё больш пазнавальныя...

Зранку мы развіталіся. Я меў пачуццё незразумелае прыкрасці, адчуваў, што яна нешта недагаворвае, магчыма нешта істотнае.

Яна мяне шкадавала.

Наступны тыдзень я прасядзеў у кавярні, спрабуючы даць сабе рады. Афіцыянт падносіў усё новыя порцыі каньяку, але я быў безнадзейна цвярозы. Я падрабязна прыгадваў, як усё пачыналася, весела ды іранічна; нішто не паказвала на гэтакі прыкры канец.

Кніга была задумана ў жанры «камедыі пераапраананняў» з элементамі антыўтопіі. Мне было цікава ўяўляць (мадэляваць, прыдумваць?), якім было б жыццё, калі б нашая «ўсходнееўрапейская Швайцарыя» не ўтрымалася ў 1918 годзе. Калі б большавікі здолелі разagnaць Першы кангрэс, а беларускія карпусы не паспелі прарвацца з румынскага фронту. Я смяяўся, апісваючы ва ўсіх дэталях сцэну расстрэлу Балаховіча (вядома, не міністра ў гэткім выпадку) і высылкі Ластоўскага (спадзяюся, што ў прэзідэнта не было часу азнаёміцца са сваім лёсам). Але гэта задумвалася адно ў якасці дэкарацыі... У цэнтры была эпопея пабудовы Менскае Оперы. Страшнага шэрага будынка, нечага сярэдняга паміж амфітэатрам і дотам. Я падрабязна апісваў падвоз цэгля і працоўны энтузіязм, ранішнія перагуканні брыгадаў і ўсенародны конкурс на стварэнне гімну Менскае Оперы. Я зрабіў Лангабарда (гэтага безнадзейнага п'яніцу, апошняга рамантыка, амагара Гофмана і Гельдэрліна) — я зрабіў яго Архітэктарам. У звышзадуме кнігі ўсё жыццё ад васямнацатага года мусіла быць афарбавана ў гэты сімвал. Усё жыццё — Менская Опера! Парад марыянэтак!

У нашу эпоху, у часы афіцыйнага рамантызму, калі Вітаўт ды Сапега стаяць на кожным пляцы, а партрэт Барбары Радзівіл упрыгожвае ледзь не кожную парфумную крамку, — мая трагікамедыя пераапраананняў засталася практычна незаўважанай. Я не пакрыўдзіўся.

І тут, пасля адзінага прыемнага выніку — яе, — такі прыкры канец.

Афіцьянт прынёс рахунак, я зразумеў, што баюся вяртацца дадому.

...Удзень — працяглая размова з М. Толькі выйшла ягоная кніга «Цяжар свету». Ён доўга казаў пра сваё захапленне Усходам, пра паралельныя рэчаіснасці, пра істотную няпэўнасць Усяго. Ён казаў, што свет цісне на нас адно таму, што мы пагаджаемся лічыць яго адзіным ды непазбежным. У якасці прыкладу распавёў гісторыю пра Чжуан Чжоў: як славуцы пустэльнік аднойчы заснуў ды прысніў сябе матылём, што вольна лётаў па-над кветкамі, збіраў нектар і пачуваўся досыць няблага. Адчуванне было такое выразнае, што, прачнуўшыся, Чжуан Чжоў ніяк не мог уцяміць: ці ён Чжуан Чжоў, якому снілася, што ён быў матылём, ці ён матылёк, якому цяпер сніцца, што ён Чжуан Чжоў... М. казаў натхнёна ды пераканаўча. Я думаў пра свой раман ды крыва ўсміхаўся.

Уначы праглядаў дослед пра паходжанне гільяціны. Высвятляецца, што французскі лекар Гільятэн вынайшаў спосаб гуманнага пакарання: калі нож падае на шыю, усё адбываецца так хутка, што не мае сэнсу казаць пра пакуты. Як гэта характэрна для Асвечанага Розуму! Гісторыя — нашая гільяціна.

З незразумелай тугой бадзяўся па вулках. Трывожныя прадчуванні. Здаецца, уся гэтая крохкая гульня

ў культуру, што так нам падабаецца, хутка скончыцца, і скончыцца жахлівым, нікім не бачаным дасюль крывавым хаосам. Зайшоў у кавярню. Сеў за той самы столік, за якім мы з ёй сядзелі, замовіў каньяку. Прыгадаў ейныя вочы, нашае нядоўгае начное шчасце. Гэта было ў іншым жыцці? Афіцыянт сказаў, што Лангабард ужо месяц як сюды не заходзіць.

...Паўсюль толькі і размовы пра новы саюз з Усходам, сацыяльны аптымізм, новыя тэхналагічныя перспектывы. Як мне гэта нецікава! Няма ніякіх задумаў, адно гэтае механічнае запаўненне дзённіка... Жыццё цячэ між пальцаў. Куды?

Заходзіў Лангабард. Паголены, у прыгожым гарнітуры, пры гальштуку. Паведаміў, што парваў з мінулым (?) жыццём, з п'яной безадказнасцю ды вашапрудным романтизмам... Хоча стаць прафесійным архітэктарам...

...На вулках незразумелы шум. Страшна падумаць — вось ужо паўгода як я туды не выходжу. Так, жыццё паўсюль. Мне здаецца, што я ўжо не адрозніваю — калі сплю, калі абуджаюся. Гэты пераход — ад аднаго да другога — такі крохкі, такі незаўважны. Калі жыццё — сон, дык і сон — жыццё.

прывнеслі балахон шэры з адтулінай на галаве але бя
рук прыспешваюць кажуць усе чакаюць пытаюся ка
го маўчаць кажуць хутчэй мушу апошняе ёсць толькі
тое што

Менск, 1934 г.

◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆ Шамбала ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

(раман)

Аднойчы раніцай Лявон К. прачнуўся
і знайшоў-сябе-ў-свеце.

...Шчотка і зубны парашок былі з пракаветных часоў, яшчэ Геракліт імі карыстаўся, яны былі сярод алхімічных прыладаў Парацэльса, Вялікі гетман Агінскі вазіў іх у невялічкім куфэрку, уцякаючы ад маскалёў. Цяпер яны ляжалі ў шафцы, побач з іншымі рэчамі, штораніцы ён чысціў зубы, палашчучы рот вадой, крыху ржавай, з прысмакам хлёркі. Ён тварыў гэты рытуал, спрабуючы затушыць усе пачуцці, каб засталіся толькі зубы і рука, пешачы сябе думкай, што прыпадабняецца прыродзе, якая таксама не ўсведамляе лёт восеньскага ліста ці плёскаць вады, што гэтае нязначнае дзэн-практыкаванне прыдасца яму для нечага іншага.

Набрынялыя нечаканай празрыстасцю, ейныя вочы былі адзінай светлай плямкай у ягоным жыцці, так яму чамусьці падумалася.

Ён перакрочыў дарогу ды некаторы час бязмэтна ішоў па праспекце, потым збочыў, сеў, прытуліўшыся да агароджы. Дзьмуў лёгкі ветрык.

Лявон К. выцягнуў нататнік, у які запісваў тое, што адбывалася вакол яго. Калі ён проста сядзеў, сузіраючы навакольнае асяроддзе, каля яго часам спыняліся людзі, аб нечым пыталіся, часам вымушалі паказаць пашпарт.

З нататнікамі жа ён нібыта чымсьці займаўся, і хаця ў чым ёсць гэты занятак, Лявон наўрад ці быў здольны камусьці патлумачыць, у паветры лунала пачуццё пэўнасці і бяспекі.

Лявон К. знаходзіўся ў стане раз'яднанаасці са светам і ўласным жыццём. На меркаванне знаёмага псіхіятра, у яго назіраліся ўсе прыкметы падваення асобы, памножання на астэна-дэпрэсіўны сіндром і неспрыяльныя хатнія ўмовы. У дадатак да розных пігулак псіхіятр раіў бегаць, піць бром і сябраваць з кабетамі, на апошняе налягаў асабліва, пры гэтым прыцмокваў языком і рабіў непрыстойныя жэсты. У адказ Лявон ласкава называў яго *майн Фройд* і, у сваю чаргу, раіў больш чытаць, тут жа прапаноўваючы які-небудзь *нобэль прайз* ноўэл са сваёй бяздоннай торбы альбо проста кніжку з малюнкамі, якую ён часам купляў для дачкі гаспадыні.

Зранку Лявон К. наведваў лекцыі ў несамавітым шэрым будынку на галоўнай плошчы горада, але пасля другой гадзіны ён быў ужо вольны. Ён адразу ішоў піць

каву ў бістро “Хвілінка”, і яму здавалася, што наведваў лекцыі іншы чалавек, а ён гэты час спаў і прачнуўся толькі тут, у бістро, і з гэтага пачаўся ягоны дзень.

Часам кава ў горадзе знікала, тады пасля другой ён адразу ішоў у пакойчык і клаўся спаць, вырашыўшы, што калі немагчыма прачнуцца сярод сну, дык заста-ецца толькі заснуць. Тое, што жыццё — гэта толькі сон, было ягонай працоўнай гіпотэзай, якая фактам пакуль не супярэчыла і да таго ж мела доўгую гісторыка-культурную традыцыю.

Праўда, гэты сон-наваколле запэўніваў, што ён і ёсць адзінай і непакіснай рэчаіснасцю, але якраз гэтай гіпотэзе супярэчылі шмат якія факты. Па-першае, рэчаіснасць ніяк не магла быць незразумелым балаганам, а ўсе ягоныя сябры пагаджаліся, што вакол менавіта балаган, рэжысёр якога аніяк не можа працверазець. Па-другое, Лявон К. прачынаўся сярод гэтага балагану, і тады яму прыходзілі ў галаву яго лепшыя старонкі, ён адчуваў свабоду і гармонію. Было б дзіўна, калі б існавалі дзве раўналеглыя рэчаіснасці; калі сапраўдная рэчаіснасць — свабода, суладдзе і творчасць, дык тое, іншае — напэўна толькі сон.

Ад некаторага часу Лявон К. уваходзіў у невялікую містычна-дэкадэнцкую групу “Шамбала”, якая праходзіла па дакументацыі раённага аддзела КДБ як “рэлігійна-антысавецкая секта з цэнтрам у Шамбале” і ад якой цягнуліся чаканне-небудзь, што можна было б далучыць да справы як рэчавы доказ.

Яны звычайна сыходзіліся ў Санскрыччыка а восьмай гадзіне і бавілі час да адзінаццці. У студыі, якую той вартавуў, было прасторна і артыстычна, да таго ж шмат якія рэчы, якія служылі для нацюрмортаў, можна было выкарыстоўваць па прызначэнні, што яны і рабілі, з усёй непасрэднасцю ды артыстызмам.

Светлая плямка ў жыцці, празрысты аловак, якім піша свае пісьмёны Бог, падумалася яму.

Яна таксама прыходзіла на іхнія сходкі, сядала ў кутку, незаўважна ўваходзіла ў патаемныя сувязі з рэчамі абсталонку. Тое, на чым спыняўся яе позірк, нібыта вылучалася з усяго, ажывала. А потым пачыналі здарацца дзіўныя рэчы: сярод гутаркі знянацку ўсе замаўкалі і пачыналі бачыць. Што менавіта, ніхто расказаць не мог. Часам хтосьці спрабаваў патлумачыць гэта тэарэтычна, але гэта ўжо было не тое. Усе ветліва слухалі, Санскрыччык паціху заўважаў ветлівасць і абачліва пытаў яе, што яна думае пра Шамбалу. Яна ў адказ усміхалася, і ўсе разумелі: так, гэта і ёсць Шамбала.

...нікейскія трыеры адышлі ў сваё апошняе падарожжа, на пошукі таемнай зямлі, праз усё змушэнне і недасканаласць свету, праз пануючую ўладарна тугу, што нязбытна адшуквае нас у шчыльна набітых кватэрах, сярод крыху сумнага фэсту жыцця, ставіць тварам да вечнасці, і ў гэтым крохкім люстэрку рэчаіснасць адбіваецца як сон, што сніцца нікому, — сказаў ён.

МАГДАЧКА

На старым фотаздымку з Архіва Клакоцкага ледзь бачныя восем постацяў: стаяць, узяўшыся за рукі. Спакойныя, засяроджаныя твары, на некаторых усмешка. Страх глыбока схаваны, амаль што забыты. Дзяўчына злева: твар у профіль: усмешка. На адвароце атрамантам каліграфічна — «малодшыя танцоры Беларускай гімназіі ў Рэгензбургу». Унізе ледзь разборліва, алоўкам: «але свет, як павуцінне, трымае».

Мы сядзім у паўзмроку кавярні, гаспадар фотаздымка мае твар, падобны да хіжае птушкі. Ён доўга шукае словы, самі словы выплываюць аднекуль з глыбіняў, затрымоўваючыся па дарозе, пераадольваючы невядомыя прорвы... Надта павольна... Там, у гэтых глыбінях, няма столькаў з афіцыянтамі: жыццё там падобнае да цёмнага поля, засеянага смерцю. Адзін неадпаведны крок — і чалавек знікае назаўсёды, быццам яго ніколі не было. Часам знікае і без крокаў, спрабуючы спыніцца, калі ўсе кудысьці бягуць. Бо насамрэч усе кудысьці бягуць, усе вымушаныя браць удзел у бясконцай латарэі смерці.

Але ёсць і штосьці горшае за смерць. Насамрэч памерці не страшна. Страшна быць пахаваным ужывую — ва ўтульным пекле, складзеным з чалавечага страху.

Пекла — мая Радзіма.

Маё дзяцінства прайшло на бабуліным хутары пад Ваўкавыскам: бацькі мусілі адкульсьці вярнуцца, адкуль — бабуля не казалася... Але сумаваць не было калі: на хутары было шмат працы, на гарышчы — шмат старых газет і часопісаў. А яшчэ Кніга прыроды, чытаць якую я ніколі не стамляўся...

Неўзабаве бабуля памерла і я перасяліўся ў сталічны інтэрнат. І ўжо праз год разам з усімі ўскідваў руку ў піянерскім салюце. Піянерскія атрады прамаршыравалі праз рэшту майго дзяцінства...